

Perjés Géza

(1917–2003)

„Visszatekintve életemre azt kell mondanom, hogy eredményes volt, mert olyan támpontokat kaptam a Ludovikán, majd a tiszti szolgálatom alatt, amelyek iránypontokat, követendő példákat adtak, és ez meghatározta nemcsak szakmai munkámat, mint katonatiszt, hanem az emberekhez való viszonyomat is” – mondta egyik interjújában Perjés Géza, a 20. század második felének legnagyobb hatású, külföldön is elismert magyar hadtörténésze, aki pályáját hivatásos katonaként kezdte.

Ezek a támpontok segítették a második világháború szovjet frontján való helytállásban és 1945 után a „B”-listázás, a munkanélküliség, a segédmunka, a szellemi és testi napszámbeírás ismétlődve egymást követő periódusainak túlélésében. Perjés életútja ugyanis éppúgy nem volt egyenes vonalú, kitérőktől mentes, mint ludovikás társaié.

„Szabályos ludovikás életsors”

Perjés Géza Kisfaludy András *Dialogusok – Perjés Géza történésszel* című portréfilmjében „szabályos ludovikás életsors”-nak nevezte saját, 1945 utáni pályáját.

Valójában a Ludovika Akadémiáig, majd az 1939. január 15-ei tisztte avatást követően a háború végéig tartó pályaszakasza is tipikusnak volt mondható.

Az 1917. augusztus 14-én, Trencsénben született Perjés – eredetileg Pelzl – Géza ludovikás évfolyamában azon 39 hallgató közé tartozott, akik az 1920-ban elcsatolt területeken jöttek világra. Édesapja pénzügyőr altiszt, majd kényszerű Magyarországra költözésüket követően pénzügyőr főbiztos volt Martonvásáron, egészen 1934-ben történt nyugdíjba helyezéséig. Édesanyja háztartásbeliként nyolc gyermeket nevelt, akik közül Géza volt a legfiatalabb. Ez a családi háttér elrendelésszerűen állította őt (és bátyját, Józsefet) az ingyenes oktatást és biztos megélhetést kínáló katonatiszti pályára. Tízévesen, 1927-ben felvételt nyert a soproni katonai alreáliskolába, államköltséges helyre, majd annak elvégzését követően a pécsi Zrínyi Miklós reáliskolai nevelőintézetbe, ahol 1935-ben érettségi vizsgát tett. A katonaiskolákban végzett növendékeknek – a Ludovikán 1931-ben bevezetett reform értelmében – egy év tényleges csapatszolgálatot kellett teljesíteniük akadémiai tanulmányaik megkezdése előtt. Perjés 1935. október 1-jétől előbb karpaszományos iskolában kapott tartalékos tiszti kiképzést, majd mint „karpaszomány viselésére jogosult akadémikus jelölt” (akiket a többi karpaszományostól a gallérjukon viselt sárgaréz gomb különböztetett meg), tizedesként bevonult első tényleges katonai szolgálatára a soproni 4/I. zászlóaljhoz. Pontosan egy év múlva, 1936. október 4-én kezdte meg tanulmányait a Ludovika pinatinás épületének falai között.

A Ludovika Akadémián

A szürke cőger² tömegből érkező Perjés a Ludovika I. Főcsoportjában gyalogos kiképzést kapott. Nem tartozott évfolyama élvonalába, osztályozási értesítői és saját visszaemlékezései, valamint levelei szerint az osztály- és évfolyamrangsorokban végig hátul kullogott, és rossz tanulmányi eredménye miatt sok elmarasztalást kapott. Egy vasárnap délelőtti lelkigyakorlaton például a lelkész ezekkel a szavakkal fedtte meg nyilvánosan: „Perjés aks. teng-leng, ütődik, verődik.” Valójában sok minden érdekelte – mint későbbi visszaemlékezésében írta –, csak sohasem a tananyag. Sokoldalú érdeklődésének a fókuszában inkább a társadalmi és a történelmi kérdések álltak. A szétszórt, ügyetlen akadémikusból a Ludovikán folyt nevelés és kiképzés eredményeként mégis jó csapattiszt lett.

² Katonai középiskolai diák.

„Folytak a zártrendi gyakorlatok, tisztelgési gyakorlatok – emlékezett erre Perjés a 2001-ben vele készített interjúban – és hát azok rettentő kemény dolgok voltak. És érdekes, a Ludovikán is még mindig gyakoroltunk, gyakoroltunk, elképesztő szenvedést jelentett, meg kell mondani, legalábbis nekem, de azt hiszem mindenkinek.”

A Ludovika Akadémia I. Főcsoport élén 1936. szeptember 1-jével Szombathelyi Ferenc vezérkari ezredes váltotta Jány Gusztáv tábornokot, fontos változásokat hozva a tisztek nevelésében és képzésében. Szombathelyi szerint az intézet működésének a csapat igényeihez és követelményeihez kell igazodnia. Mint utódja a Ludovika élén, vitéz kisbarnaki Farkas Ferenc vezérkari ezredes írta róla:

„A Ludovikás Leventekör 1936. évi megnyitóján irányszabó, ragyogó okfejtésben tett hitvallást a katonaeszményről, a hivatástudatról és arról a valódi magas műveltségről, amely a honvédség tisztsarjadékát a nemzet vezetőrétegévé nemesíteni hivatott. Éberen ügyelt arra, hogy a csonkaország első katonai főiskolájából ne »szobatudósok«, hanem spártai fegyelemben és tekintélytisztelő szerénységben nevelt, gyakorlati tudással és képességgel gazdagon vértezett fiatal tisztek kerüljenek az életbe.”

A Szombathelyi által bevezetett szigorú nevelés, elméleti és gyakorlati kiképzés végül belőle is önmagában bízó, a parancsokat teljesítő, áldozatkész, kemény csapattisztet faragott. „Én mindezek ellenére, mondhatnám, fanatikus katona lettem, és nagyon szerettem a hivatásomat” – vallotta később, jóllehet sokoldalú érdeklődésének a fókuszában már ekkor is a társadalmi és a történelmi kérdések álltak, aminek következtében nem túl előkelő helyet foglalt el az akadémikusok rangsorában.

Perjés évfolyamának képzési idejét a háborús igények miatt fél évvel lerövidítették. Így került sor az első téli avatásra 1939. január 15-én.

A katonai pályán

Perjés első hadnagyi beosztását a nagykanizsai 17. gyalogezred II. zászlóaljában kapta, ahol 1941. június 20-ig szolgált, majd áthelyezték Kőszegre, az 5. gyalogezred III. zászlóaljához századparancsnoki beosztásba. A csapatélet első nehézségein a Ludovikán szerzett rutin és a szenvedélyes tanulási vágy segítségével hamar úrrá lett, és nagy buzgalommal látta el századtishti beosztását, aminek eredményeként első századparancsnoka kitűnő tisztnek nevezte. 1942. február 20-án főhadnaggyá léptették elő. A nagykanizsai és a kőszegi szolgálata idejére

esett a felvidéki, erdélyi, illetve a délvidéki bevonulás, amelyekben részt vett, s megkapta a Felvidéki, az Erdélyi és a Délvidéki Emlékérmet.

1942 júniusában vezényelték első ízben a szovjet hadműveleti területre, a frontvonal mögé, a hadtápvonalak biztosítására megszálló feladatokat ellátó 108. könnyű hadosztállal. Előbb a 34/4. század, majd 1943 januárjától a hadosztályközvetlen síszásad, utóbb a 9. könnyű hadosztály portyázó századának élén vett részt a partizánok elleni felderítő, vasútvonal-biztosító, rajtaütési akciókban, majd 1943 márciusában az előrenyomuló szovjet csapatok elleni elő- és utóvédharcokban. Eközben néhány hónapon át a 34/II. zászlóalj parancsnoki teendőit is ellátta, a betegség miatt leváltott parancsnok helyett. A ludovikás nevelést és kiképzést dicséri, hogy Perjés a háborúnak ebben a válfajában harcot szerető, vállalkozó kedvű, kockáztatni merő „heroikus vezető” lett, amit előljárói is elismertek. Aktivitásaért, sikeres felderítő és partizánok elleni támadó vállalkozásaiért, az előretörő reguláris szovjet erőkkel folytatott halogató harcokban tanúsított helytállásáért megkapta a Magyar Érdemrend lovagkeresztjét hadiszalagon, kardokkal, a Magyar Koronás Bronzérmet hadiszalagon, kardokkal, valamint a német Vaskereszt II. osztályát (utóbbi a hadosztálynak járó szokásos kontingens keretében, nem közvetlenül a németektől). Tizenhárom hónap harctéri szolgálat után, 1943 októberében visszavezényelték békehelyőrségébe, Kőszegre.

A harctéren eltöltött időszakot Perjés visszaemlékezéseiben élete legfontosabb szakaszának nevezi. A harcok szüneteiben németül és franciául tanult, emellett rengeteget olvasott, egyebek közt Spinozát, Németh Lászlótól *A minőség forradalmát*, Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetét*. Mindenekelőtt azonban, mint írja:

„ekkor váltam férfivá. Azzá tett a veszéllyel való szembenézés, a törekvés, hogy a kiszabott feladatokat végrehajtsam, az állandó lelki és fizikai készenlét és aktivitás, valamint a döntéseimért érzett felelősség, melyek következményei néhány száz katona számára az élet-halál kérdését jelentették. [...] Másként, komolyabban néztem attól fogva a világot, és ebben döntő része volt a felismerésnek, hogy a háború elveszett. [...] Bár a bekövetkező katasztrófa méreteit nem láttam előre, abban bizonyos voltam, hogy a vesztes háború következményeit viselnünk kell. Ebben a lelkiállapotban szüntelenül az a kérdés kínozta: hogy jutottunk idáig? A választ, úgy gondoltam, egyedül a tudomány adhatja meg. Így vált szilárd elhatározássá az a régen dédelgetett vágyam, hogy elvégzem a tudományegyetem bölcsészeti karát.”

S bár ennek érdekében a frontról hazatérve, 1943 végén a Honvédelmi Minisztériumban kérvényezte, nem mehetett egyetemre, mert a háború alatt a hivatásos tisztek bölcsészeti képzetését felfüggesztették.

1944 júniusában zászlóalját az 5. gyalogezreddel ismét szovjet hadműveleti területre vezényelték. Perjés századparancsnokként vett részt a Stanislau körüli harcokban. Július 25-én gránátzilánktól mellkassérülést szenvedett, ezért hazaszállították gyógykezelésre. (A szilánkok egy része élete végéig elkísérte.) Bár csak egy hónapot töltött a harctéren, saját bevallása szerint a háborúnak ez a totális válfaja nagyobb idegfeszültséggel, szorongással és kimerültséggel töltötte el, mint a partizánok elleni harc tizenhárom hónapja.

Lábadozása idején, 1944. november 1-jével századossá léptették elő. Felépülése után, az év december 20-án állt ismét szolgálatba a III. honvéd kerületi parancsnokság szombathelyi kirendeltségén, amellyel március végén Ausztriába települt, majd 1945. május 30-án angol hadifogságba esett. Mint önéletrajzában írja: a hadifogságban olvasott, nyelveket tanult, és az addig „a vidéki szolgálat meglehetősen szűk keretei között” mozgó látóhatára, kitágult. Több mint nyolc hónappal később, 1946. február 9-én tért haza egy hadifogoly-szerelvénnel.

*Szellemi napszámbéresség és kórházi segédmunka
– a fordulat és az államszocializmus éve*

Hazatéréseivel kezdetét vette vesszőfutása, az a bizonyos háború utáni „szabályos ludovikás életsors”. Itthon előbb felmentették, majd az igazolási eljárás után 1946 októberében nyolc havi végkielégítéssel (806 Ft 40 fillérrel) elbocsátották a tényleges szolgálatból. Három lehetőség közül választhatott: bekerülni valahová tisztviselőnek, kitanulni valamilyen ipari szakmát, vagy az 1943 óta dédelgetett tervét valóra váltva beiratkozni az egyetemre. Az elsőhöz kedve, a másodikhoz érzéke nem lévén, komoly lelki tusa után ez utóbbi mellett döntött. Motivációjáról így vallott 1949-ben írt önéletrajzában:

„Az egyetemet nem azért választottam, mintha nem tudtam volna az életemet másként elképzelni, mint diplomás »úriember«. Nem erről volt szó. Egyszerűen tanulni akartam. Egész életemben sokat olvastam és tanultam. Mindig szerettem volna kilépni az osztályomat, az úgynevezett »középosztályt« jellemző hatalmas sötét tudatlanságból. A fő impulzust azonban harctéri tapasztalataim és az ország pusztulása adta. Furcsa módon, a harctéren döbbsenem rá társadalmunk szörnyű bajaira. [...] Rájöttem, hogy a társadalom bajait nem lehet elleplezni zavaros elméletekkel, »Szentistváni gondolatokkal«, a »vér- és rögválóságokkal« megoldani. Tudományos módszerekkel kell a bajok okait felderíteni, és csakis az után jöhet a gyógyítás. [...] Ezek voltak az egyetemre való beiratkozásom alapmotívumai, és ezért vágtam neki a lehetetlennek látszó feladatnak.”

Perjés tehát 1946-ban abban a reményben iratkozott be a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára, hogy a tudomány segítségével magyarázatot talál a háborús tragédia okaira és megoldást az abból kivezető útra.

1946 és 1948 között a Szalai Sándor professzor vezette híres Társadalomtudományi Intézet kurzusain többek között szociológiai tanulmányokat folytatott, egyúttal tanszéki könyvtárosként dolgozott. Itt bekerült egy szellemi körbe, amelynek tagjai Szalai mellett Cseh-Szombathy László, Karsai Elek vagy a később a játékelmélet terén végzett úttörő munkásságáért Nobel-díjat kapott Harsányi János voltak. 1948 végén Szalai Sándort eltávolították az egyetemről, majd koholt vádak alapján perbe fogták. Perjés Géza ekkor – a Ludovika Akadémiát beszámítva egyetemi tanulmányaiba – végbizonyítványt kapott, de mennie kellett az egyetemről. Előbb fölvették a Földhivatalba „szellemi nap-számbéresként”, ám rövidesen elbocsátották. Hónapokig állás nélkül tengődött, mikor 1949 áprilisában bekerült a MÁV-hoz pályamunkásnak.

1948–49 során többször megpróbált visszatérni eredeti hivatásához. Mivel a hidegháborús helyzetben a honvédség káderhiánnyal küszködött, Perjést 1949. áprilisban visszavették hivatásos katonai állományba, elismerve századosi rendfokozatát, és beosztották az 1. lövészhadosztály törzsébe, gyalogsági előadó beosztásba, majd a 12. hadosztály parancsnokságára, kiképzési osztályvezetőnek. Az 1949. november 21-én, Székesfehérvárott kiállított katonai és politikai jellemzési lapjában ezt írta róla a politikai tiszt és a kiképzési osztályvezető:

„Képzett katonai szaktudással rendelkezik. Munkájában praktikusán rendez. Elgondolásaihoz makacs következetességgel ragaszkodik. Elmélyedő természetű, olvasottsága nagyfokú. A munkát jól bírja. Politikailag jó irányban fejlődik. [...] A honvédség fejlesztését szakmai tudásával minden téren igyekszik előmozdítani.”

Visszaemlékezése szerint 1950 nyarán, egy hadgyakorlat kapcsán összetűzésbe került Farkas Mihály honvédelmi miniszterrel, s emiatt azonnal elbocsátották a Magyar Honvédségtől. Ezt követően Perjés is az egykori ludovikásokra 1945 után jellemző pályára került: 1951-ben rövid időre építőipari segédmunkás, majd egy vasesztergályosi átképzést követően 1951–1954 között a MÁVAG-ban esztergályos, 1954–1955-ben a Csengery utcai kórház kórbonctanán halottszállító segédmunkás. Időnként a Hunnia Filmgyárban statisztaszerepet is kapott, és 1955-ben a Magyar Tudományos Akadémia angol szótárszerkesztősége megbízással alkalmazta katonai lektorként.

Perjés ezt a nehéz időszakot a hadtörténelem tanulmányozása, kutatása segítségével vészelte át, későbbi munkáinak anyagát javarészt akkor gyűjtötte össze. 1954–1956 között számos kísérletet tett, hogy bekapcsolódjon a hadtörténeti kutatásokba, és bekerüljön az újrainduló *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztőségébe. Ez idő tájt többször szóba került a Hadtörténeti Intézetben való alkalmazása is, de – mint megsúgták neki – rossz „káderlapja” miatt nem vették fel.

Perjés Gézát később sem alkalmazták, jöllehet a közéletbe visszatért, rehabilitált Szalai Sándor egyetemi tanár 1956. október 11-én levélben kérte Sziklai Sándor ezredest, a Hadtörténeti Intézet parancsnokát, hogy vizsgálja meg „a kitűnő katonai szakmai előképzettségű hadtörténész”, „Perjés Géza ügyét”, és biztosítson neki munkahelyet a Hadtörténeti Intézetben, „ahová való”. „Perjés Géza nem maradhat tovább kórházi segédmunkás – ezt nem engedi meg a Párt értelmiségi határozatának betűje és szelleme, valamit tennünk kell érdekében – írta –, és hadtörténészről lévén szó, elsősorban Teneked volna lehetőség ed ez ügyben intézkedni.”

Mindezek ellenére az 1956-os forradalom kitörése Perjést még mindig a Csengery utcai kórház kórbonctanán érte. A forradalom kitörése után, november 2-ától rövid ideig az ELTE Bölcsészkar Pesti Barnabás utcai Forradalmi Bizottsága mellett működő katonai irodán tevékenykedett, Görgényi Dániel vezérőrnagy vezetése alatt. Egy későbbi megszólalásában így idézte föl ennek indítékát és mibenlétét. „Én úgy kerültem bele, hogy járkáltam az utcán, és nem bírtam el a tudatot, hogy fiatal gyerekek halnak meg, és én, mint a harcnak mestere, kívül állok. Elmentem Szalai Sándorhoz, hogy adjon valami beosztást.” S bár Perjést a forradalom leverését követő vizsgálat során felmentették, rövid szerepvállalása is közrejátszott abban, hogy 1958-ban – valamennyi egykori ludovikás tiszt tartalékos rendfokozatának felülvizsgálata során – elvették a tiszti rangját, s mint „a régi rend hűséges kiszolgálóját, illetve osztályidegent” tartalékos honvéddá fokozták le.

A tudományos pálya

Miután a katonai pálya végérvényesen bezárult előtte, és a Hadtörténeti Intézettől is ismételten elutasították, 1957-ben Perjés végre Szalai Sándor támogatásával kutatói állást kapott, tudományos munkatárs lett a Magyar Tudományos Akadémián. Ekkor, negyvenévesen indult tudományos pályája. Mint már szó esett róla, Perjés 1946-ban a Pázmány Péter Tudományegyetem Szalai Sándor professzor

vezette Társadalomtudományi Intézet kurzusaira iratkozott be, azzal a céllal, hogy szociológus legyen, s a szociológia tudománya segítségével találjon magyarázatot a háborús tragédia okaira. Háborús élményei hatására mégis hadtörténész lett. A váltás okairól ezt írja *A brjanszki erdő aljában* című visszaemlékezésében:

„Tanulmányaim során ugyanis felillantak előttem a politika és a háború valamint a társadalom és a hadsereg összefüggései, és így szélesebb perspektívából kezdtem látni magát a háborút és a katonaságot is. [...] Elkezdtem tehát a hadtörténelemmel foglalkozni. Kézenfekvőnek tűnt, hogy katonai szakmai tudásomat és háborús tapasztalataimat az egyetemen szerzett társadalomtudományi ismeretekkel párosítva, a régebbi hadseregek harcászataival, hadászataival, logisztikájával és lélektanával foglalkozzam.”

Perjést háborús tapasztalatai, személyes részvétele a második világháborús magyar katonai szerepvállalás tisztázására predesztinálták volna, de ez 1948 után hosszú ideig olyan tabutémának számított, amellyel – saját szavait idézve – „jó lelkiismerettel nem lehetett foglalkozni”. Az 1957-ben a történettudományba a kórházi segédmunkából berobbanó Perjés tehát kényszerűen olyan „semleges” témákhoz próbált nyúlni, amelyekkel szándéka szerint úgy foglalkozhatott, hogy mint egykori ludovikás, „Horthysta tiszt” ne kerüljön az ideológiai küzdelmek középpontjába. Így esett a választása a török hódítás korára: Mohács nemzedékének, a mohácsi csatának és a költő, hadvezér Zrínyi Miklós katonai és hadtudományi írói munkásságának kutatására, amely témákat a marxista történetírás megpróbált ugyan felhasználni, de még nem sajátított ki teljesen. Ezekről írta legtöbb, legnagyobb visszhangot kiváltó munkáit.

Ám alig kezdett elmélyülni a témában, az 1956-os forradalom tapasztalatai nyomán ideológiai rendcsinálás kezdődött, amelynek jelszava a nemzeti, nacionalista eszmék elleni harc lett. Ennek eredményeként a korábbi, Mód Aladár és Révai József nevéhez köthető, a függetlenségi harcokat és a függetlenségi eszmét mint a magyar történelem haladó hagyományát hangsúlyozó történet-szemléletet az 1960-as évek elején fokozatosan leváltotta a Molnár Erik névével és működésével fémjelzett osztályharcos, a nemzeti szempontokat szándékoltan háttérbe szorító történeti narratíva (ez volt az úgynevezett Molnár Erik-vita vagy történészvita). Ráadásul Molnár épp azt a korszakot, a 16–17. századot állította a nacionalizmus elleni harc középpontjába, amellyel Perjés foglalkozni kezdett. A nemzeti elkötelezettségű Perjés tehát szembetalálta magát a nemzeti eszme ellen a történettudomány területén indított kommunista támadással, legjobb szándéka ellenére oppozícióba került, és vitára kényszerült. Perjést ugyanis a háborús traumák földolgozása arra a meggyőződésre vezette, hogy szükséges

a nemzeti érzés, a hazafiság ápolása, pontos definíciója és ezen fogalmak elhatárolása a nacionalizmustól. *A nemzeti önérzet zavarai* című tanulmányában leírja:

„a háború után hosszú évekbe telt, amíg valahogyan rendbejöttem magammal, és ki tudtam heverni a személyesen tapasztalt, főleg azonban a háborús bűnösök peréből kibomló szörnyűségeket, és azt a rossz érzést, hogy a magyar nevet ilyen bűnösök mocskolták be. És ez a deprimáltság, ez a csalódás, ez a rossz közérzet még sokaknál megvan [...]”

Ennek orvoslását, a nemzeti önérzet gyógyítását kísérelte meg Perjés a hadtörténelem vigasztaló példáinak, Zrínyi Miklósnak (*Zrínyi Miklós és kora*, 1965, 2002) és Mohács szerinte félreismert nemzedékének felidézésével.

Perjés első, Zrínyi olvasásáról tanúskodó publikációja 1955-ben jelent meg a *Néphadsereg* című lapban, amelyet több, Zrínyi alapján írott, ugyanott napvilágot látott cikk követett. Az utolsó, Zrínyi életművét összefoglaló tanulmánya pedig halálának évében, 2003-ban látott napvilágot. A kettő között eltelt közel ötven esztendőben huszonöt írást szentelt Zrínyiinek. Mindezek erőteljes kánonformáló hatással voltak a Zrínyi-képre, és a kortárs szakmai kritika, illetve az 1945 utáni történetírást mérlegre helyező historiográfiai áttekintések is elismerő hangon szóltak róluk.

Perjés másik fő kutatási területe a mohácsi csata története, jelentősége, interpretációja volt. Első, nagy vihart kavarázó esszéje Mohácsról *Az országút szélére vetett ország. A magyar állam fennmaradásának kérdése a Mohácstól Buda eleséig tartó időben* címmel jelent meg 1971–1972-ben a *Kortárs* című folyóiratban (majd 1975-ben önálló kötetben), s utolsó fejezete ezt a sokatmondó címet viselte: *Vigasztalás*. Ezt követően nézeteit 1979-ben megjelent nagy Mohács-szintézisben foglalta össze. Perjés Mohácsról kidolgozott elmélete két alaptétellel támaszkodott: az úgynevezett akciórádiusz és az ezzel szorosan összefüggő szulejmáni ajánlat feltevésére. Perjés szerint a török békés szándékának, valamint az akciórádiusz logikájának bizonyítéka, hogy a győztes a mohácsi csata után nem szállta meg az országot. Mindkét elmélet Perjésnek abból a viselkedéstudományok (játék- és döntéselmélet, szervezélmélet) újabb eredményeiből táplálkozó meggyőződéséből eredt, hogy az oszmán vezetés politikai és katonai döntéseit nem pusztán a nyers, irracionális hódításvágy motiválta, hanem a célokat és eszközöket mérlegelő, azokat egymáshoz rendelő korlátozott racionalitás. Ezt egészítette ki Perjés a matematikai statisztikai módszerek felhasználásával (logisztikai, menetteljesítmény-számítások, ezek alapján hatósugár kiszámítása) a történeti események és folyamatok leírásában, különösen azt követően, hogy

1963-ban a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárába, a történeti-statisztikai kutatócsoportba került (onnan ment nyugdíjba azután 1983-ban), ahol hivatali kollégája lett egyebek közt Bibó Istvánnak, Fügedi Eriknek és Andorka Rudolfnak. 1963-tól sorra jelentette meg történeti statisztikai közleményeit: abból az évből való például a *Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a XVII. század második felében (1650–1715)* című, nemzetközi szinten is úttörő kismonográfiája. A statisztikai módszerek, a kvantifikáció ettől kezdve fontos helyet kaptak munkásságában.

Perjés Moháccsal kapcsolatos elmélete óriási vitát kavart (ez volt az úgynevezett Mohács-vita), konkrét érveit s elméletét a történész szakma szinte egyöntetűen cáfolta és elutasította, ám az rendkívül inspiráló hatást gyakorolt a további kutatásokra.

Zrínyi és Mohács mellett Perjés legkedvesebb témája Carl von Clausewitz (1780–1831), a Napóleon utáni korszak legjelentősebb katonai elméletírójának interpretációja volt. Perjés nemcsak két monográfiájában (*Clausewitz*, 1983; *Clausewitz és a háború praxeológiája*, 1988) foglalkozott ezzel, hanem több tanulmányában is. Clausewitzről írott munkái a magyarországi kutatások elindítói lettek, egyúttal sokat hivatkozott alapművei a nemzetközi Clausewitz-irodalomnak is.

Perjés elméleteivel, Mohácsról és Clausewitzről alkotott felfogásával sokan szálltak vitába itthon és külföldön egyaránt, vitapartnereinek felsorolása önmagában jelzi életművének óriási hatását, elméleti jelentőségét. Munkássága a magyar hadtörténetírásban páratlan volt sokoldalúsága okán is: hét könyve és több mint száz tudományos publikációja jelent meg, foglalkozott a török korról, a Rákóczi-szabadságharc katonai kérdéseivel, Clausewitz hadtudományi munkáival, a második világháborús szerepvállalásunkkal, történeti statisztikai kutatással, a nemzeti önérzet, a nemzeti érzés, valamint a történelmi regény kérdéseivel. Elsőként fogalmazta meg nézeteit a 16–18. századi magyar hadviselés kérdéseiről. Összefüggő, sok elemében ma is megfontolandó, hasznosítható elméletet alkotott a sajátos irreguláris, portyázó harcmodor kialakulásának társadalmi-gazdasági-katonai okairól, háttéréről, jellegzetességeiről, s nemzetközi szinten is az elsők között foglalkozott a *Military Revolution*, az úgynevezett „hadügyi forradalom” 1950-es, 1960-as években kibontakozott elméletében fontos szerepet kapott kérdésekkel, vagy a külföldi szakirodalomban később szintén nagy jelentőségre jutott határ/Frontier problematikával. Emellett külföldön máig a legismertebb, legtöbbet idézett magyar hadtörténész; a magyar mellett német, angol, francia nyelven, sőt még törökül is jelent meg munkája. Ő is úgy járt, mint

sok hazánkfia, életében külföldön jobban ismerték és becsülték, mint idehaza. Ebben változást csak az hozott, hogy az 1980-as évek második felétől az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Középkori és Korújkori Magyar Történelem Tanszékén lehetőséget kapott az oktatásra, valamint az új történész-nemzedék számos tagja elkötelezett tanítványa, módszereinek és látásmódjának követője lett.

Gazdag tudományos örökségét, hatását R. Várkonyi Ágnes akadémikus tette mérlegre: „Ha a történetíró munkájának maradandó értéke a folytathatóságban rejlik, akkor Perjés Géza életműve az utóbbi fél század magyar történetírásának egyik legjelentősebb részét alkotja.”

Perjés az 1970-es évektől kezdve bekapcsolódott a magyar értelmiségi ellenzék szamizdatmozgalmaiba, és tevékenyen részt vett azok összejövetelein. Egyik szerzője volt például az 1980-ban, kéziratos formában megjelent *Bibó-emlékkönyv*nek, és jelen volt az ellenzék 1985. évi illegális monori találkozóján, valamint az 1986 decemberében Eörsi István lakásán rendezett, 1956-ról szóló ellenzéki konferencián, ahol hozzá is szólt a témához, továbbá az 1987-es lakitelki találkozón. Volt ludovikás társaihoz hasonlóan ő is felkeltette az állambiztonság figyelmét. Nem meglepő, hogy az 1970-es moszkvai nemzetközi történészkongresszust követően, ahol a háború sztochasztikus jellegéről és reziduális részéről Clausewitz alapján kifejtett nézeteit előadva éles vitába keveredett a véletlen szerepét tagadó szovjet hadtudomány képviselőivel, a katonai elhárítás célkeresztjébe került, és többé hivatalosan nem engedték külföldi kongresszuson fellépni.

A rendszerváltás után

A rendszerváltást követően megindult katonai rehabilitáció során Perjés Gézát 1992-ben tartalékos alezredessé, utóbb, az ezredfordulón ezredessé léptették elő. Azon kevés ludovikás tiszt közé tartozott, akik életük alkonyán visszatértek a honvédség szolgálatába a számukra oly kedves katonai kérdésekhez. 1992-ben Für Lajos honvédelmi miniszter felkérte a munkája támogatására felállított Miniszteri Tanácsadó Testület tagjává, egyúttal meghívták őt a katonai felsőoktatás fejlesztésének kidolgozására 1992 májusában létrehozott, Kondor Lajos vezérőrnagy vezette munkacsoportba. Perjés a rá jellemző tudományos felkészültséggel és energiával vetette bele magát mindkét megbízatásába. Hagyatékából került elő és a közelmúltban látott napvilágot a *Tisztképzés a M. kir. Honvédségben* címet viselő, több mint 300 géppel írott oldalt és 14 mellékletet

tartalmazó összefoglaló munkája, amely három fejezetben tárgyalja a katonaiskolák (reálnevelő intézetek), a Ludovika Akadémia, a vezérkari képzés és tisztképzés tapasztalatait. Ez a Kondor vezérőrnagy vezette bizottság számára készített helyzetelemzés egyúttal Perjés saját katonaiskolai tapasztalatainak feldolgozása. „Feladatom az, hogy honvédségünk tisztképzésének reformjához szolgáljak adatokkal a M. Kir. Honvédség történetéből” – írja egy helyütt, konkrétan utalva megbízatása természetére.

1994-ben lefordította az amerikai szárazföldi haderő előző évben kiadott *Field Manual 100-5* jelzésű hadműveleti utasítását. Mindezek mellett konferencia-előadásokban stúdióbeszélgetésekben és a nyomtatott sajtóban közzétett vitacikkekben fejtette ki álláspontját a honvédség és a tisztképzés reformjáról. Több mint hetvenévesen is ugyanolyan nyílt sisakkal vette fel a küzdelmet írásban és szóban egyaránt a katonai hivatás/foglalkozás, parancsnok/menedzser vita kérdésében nemzetközi téren és a Magyarországon is kibontakozó diskurzusban, mint korábban tette azt a Mohács-vitában.

Perjés mindkét megbízatása 1994-ig tartott, amikor is az országgyűlési választást követően megalakult új kormány honvédelmi vezetése nem tartott igényt többé munkájára, s ezt követően szinte minden kapcsolata megszakadt a Honvédelmi Minisztériummal és a Honvéd Vezérkarral.

Élete utolsó évtizedét családjá körében és tanítványai szeretetétől, megbecsülésétől övezve töltötte. Megadatott neki, hogy végre az őt annyira foglalkoztató történeti időszakról, Magyarország második világháborús szerepléséről és a katonai hivatásról írjon. Ekkor születtek nagy lélegzetű tanulmányai Bárdosi Lászlóról, Szombathelyi Ferencről, a ludovikásokról, és ekkor írta meg visszaemlékezéseit is harctéri élményeiről *A brajanszki erdő aljában* címmel. Ebben maga foglalta össze pályáját:

„Így történt, hogyha gyakorlatban nem is folytathattam annyira szeretett hivatásomat, elméletileg és történetileg tovább foglalkozhattam vele, méghozzá olyan gyönyörűséggel, mely átszegtett a »másodrendű állampolgárrá« válás keserű élményén. Én így adhattam meg méltó módon a tiszteletet a katonai hivatásnak, a magyar katonaműltnek és azon bajtársaimnak, akik életüket áldozták a hazáért.”

Perjés Géza 2003. szeptember 18-án hunyt el Budapesten, hamvait az Óbudai temetőben helyezték örök nyugalomra.

Irodalom

Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére.* Budapest, Argumentum Kiadó, 2005.

Perjés Géza: *Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok.* Budapest, Balassi Kiadó, 1999.

Perjés Géza: *Csatakönyv. Tanulmányok a magyar és az egyetemes történelem csatáiról.* Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014.

Perjés Géza: *Tiszt – képzés.* Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2020.

R. Várkonyi Ágnes: „Courage d’esprit”. Bevezetés Perjés Géza tanulmányaihoz. In Perjés Géza: *Csatakönyv. Tanulmányok a magyar és az egyetemes történelem csatáiról.* Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014. 7–14.